

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.24.01.12>

WOJCIECH MARCINIAK
UNIwersytet Łódzki / UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

 <https://orcid.org/0000-0002-0640-6816>

„W sytuacji bez wyjścia”. Dwa raporty *chargé d'affaires* Henryka Wolpego o stanie przesiedleń i repatriacji oraz o represjach wobec ludności polskiej w ZSRR (1946)*

ABSTRACT

“In an impossible situation”. Two Reports by *Chargé d’Affaires* Henryk Wolpe on the State of Resettlement and Repatriation and on Repressions Against the Polish Population in the USSR (1946)

IN the Autumn of 1946, the *chargé d'affaires* of the Polish Embassy in Moscow, Henryk Wolpe, prepared two reports for the Polish government regarding the repatriation difficulties of Poles in the USSR. He presented the need to negotiate a new agreement with the Soviets. In his reports, he described the situation of individual groups of the Polish citizens wishing to go to Poland. The reports in question belong to a group of conceptual documents related to the intervention policy of the post-war Polish authorities towards exiles, prisoners and other groups of Polish citizens in the Soviet Union.

Keywords: repatriation, resettlement, Polish-Soviet relations, communist repression, Polish Embassy in Moscow, Home Army

* Opracowanie powstało w związku z realizacją zadania naukowego NCN Miniatura nr 2020/04/X/HS3/00169 pt. *Polityka Polski wobec Polaków w ZSRR – zesłańców, więźniów, repatriantów i przesiedleńców (1944–1948)*.

© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding Information: Yes. **Conflicts of interests:** None. **Ethical Considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** not used

Received: 2024-06-10. Verified: 2024-06-10. Revised: 2025-04-02. Accepted: 2025-04-22

STRESZCZENIE

Jesienią 1946 r. *chargé d'affaires* Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie Henryk Wolpe przygotował dla polskiego rządu dwa raporty dotyczące trudności repatriacyjnych ludności polskiej w ZSRR. Przedstawił w nich konieczność negocjacji z Sowietami nowego porozumienia. W raportach opisał sytuację poszczególnych grup ludności polskiej pragnącej wyjechać do Polski. Prezentowane raporty należą do grupy koncepcyjnych dokumentów związanych z interwencyjną polityką władz powojennej Polski wobec zesłańców, łagierników, więźniów i innych grup obywateli polskich w Związku Radzieckim.

Słowa kluczowe: repatriacja, przesiedlenie, stosunki polsko-radzieckie, represje komunistyczne, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie, Armia Krajowa

Jesienią 1946 r. kwestie przesiedleńczo-repatriacyjne¹ ludności polskiej w relacjach pomiędzy Polską a ZSRR znajdowały się praktycznie w impasie. Działalność polskich terenowych przedstawicielstw urzędu Generalnego Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji na Litwie, Białorusi i Ukrainie została zahamowana, a rejonowe placówki ulegały systematycznej likwidacji. Także w głębi ZSRR zaprzestały swojej działalności radzieckie komisje odpowiedzialne za przyjmowanie i rozpatrywanie podań od osób podlegających repatriacji na mocy umowy z 6 lipca 1945 r. Było to związane z zakończeniem zorganizowanego wyjazdu podstawowej masy obywateli polskich z głębi ZSRR (w pierwszej połowie 1946 r. do Polski przyjechało ponad 250 000 osób) i z radzieckich republik Litwy, Białorusi i Ukrainy. Terenowe organy Oddziału Wiz i Rejestracji Zarządu Milicji ZSRR (OWiR) przesyłały do Moskwy zbiorcze wykazy repatriowanych i przesiedlanych. Wobec tych faktów zarówno centralne władze na Kremlu, jak i administracja republikańska (w tym rządy graniczących z Polską republik radzieckich) stały na stanowisku definitywnego zakończenia wszelkich działań przesiedleńczych ludności polskiej z ZSRR. Aktywność Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej ds. Ewakuacji (odpowiadającej za repatriację obywateli polskich z głębi Związku Radzieckiego) ograniczała się

¹ Dla porządku należy przypomnieć, że o przesiedleniach można mówić w przypadku przyjazdów z ziem wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, zaś repatriacja obejmowała osoby znajdujące się w głębi ZSRR, tj. na wschód od przedwojennej granicy polsko-radzieckiej. W dokumentacji źródłowej mamy tymczasem do czynienia z niewłaściwym stosowaniem tych terminów – zazwyczaj bowiem przyjezdnych ze wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej nazywano „repatriantami”, a ogół ruchów migracyjnych z ZSRR określano mianem „ewakuacji”.

wówczas przede wszystkim do kompletowania materiału świadczącego o pilnej potrzebie wznowienia operacji przesiedleńczej².

Według posiadanych (i stale aktualizowanych) danych Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie na terenie Związku Radzieckiego przebywały liczne i zarazem liczebne grupy Polaków, którzy byli zainteresowani, a przede wszystkim uprawnieni do wyjazdu do Polski. Były to osoby podlegające działaniu zarówno którejs z umów (z września 1944 r. bądź lipca 1945 r.), jak również rozmaite inne kategorie ludności polskiej, m.in.: obywatele Litwy lub Łotwy sprzed 1939 r., przedwojenni emigranci do państw bałtyckich, związani z polskością przedstawiciele mniejszości narodowo-etnicznych bądź kulturowych, jeńcy wojenni oraz różne kategorie Polaków pozbawionych wolności w łagrach, więzieniach, koloniach karnych czy obozach filtracyjnych. Niestety władze radzieckie (w tym także litewskie czy ukraińskie) nie pozwalały im na wyjazd do kraju, piętząc przed nimi trudności natury formalnej³.

Ich przezwyciężenie było celem intensywnych działań o charakterze interwencyjnym, podejmowanych przez Ambasadę Polski w ZSRR. Niestety większość z nich okazywała się bezskuteczna. Ponadto od września 1946 r. w polskim przedstawicielstwie w radzieckiej stolicy brakowało ambasadora. Po dymisji prof. Henryka Raabego placówką kierował jako *chargé d'affaires ad interim*⁴ jego bliski współpracownik dr Henryk Wolpe. Kontynuował on działalność swojego dotychczasowego zwierzchnika, któremu zresztą wcześniej już nieraz towarzyszył podczas trudnych rozmów z przedstawicielami radzieckiej dyplomacji i rządowej administracji⁵.

² W. Marciniak, *Powroty z Sybiru. Repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945–1947*, Łódź 2014, s. 299–303; *Polska Delegacja w Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej Do Spraw Ewakuacji. Wybór dokumentów (1945–1947)*, wstęp i oprac. idem, Łódź 2016, s. 77–79; *Przesiedlenia Polaków i Ukraińców 1944–1946*, wybór i oprac. nauk. J. Szapował, J. Tucholski, red. nauk. W. Chudzik et al., Warszawa 2000, s. 859–861; *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, wybór, oprac. i red. dokumentów S. Ciesielski, Warszawa 1999, s. 403–405.

³ *Polska Delegacja...*, s. 83–96; W. Marciniak, *Od interwencji do zaprzeczenia. Zarys ewolucji stosunku Ambasady RP w Moskwie wobec problemów repatriacyjnych obywateli polskich w głębi ZSRR w latach 1945–1948*, [w:] *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Łomianki 2022, s. 317–319.

⁴ Tymczasowy szef misji, kierujący nią w czasie nieobecności ambasadora – por. art. 19. *Konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych* (1961).

⁵ *Ibidem*. Pionierskie rozważania na temat polityki przesiedleńczo-repatriacyjnej władz powojennej Polski podjęli w latach dziewięćdziesiątych XX w. Edward

Ambasador Raabe był autorem dwóch dość obszernych opracowań o sytuacji prawnej oraz o represjach wobec ludności polskiej w ZSRR w latach 1943–1946. Profesor zawarł w nich propozycje konkretnych rozwiązań i naszkicował zasady, na jakich mogłaby zostać oparta polityka rządu w Warszawie wobec Moskwy w kwestii Polaków w ZSRR. Swoje koncepcje opisał w dwóch raportach kierowanych do Wincentego Rzymowskiego – ministra spraw zagranicznych w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej (TRJN). Sporządził je w okolicach świąt Bożego Narodzenia 1945 r. i Wielkanocy 1946 r.⁶

Prezentowane tutaj dokumenty powstały również w okresie, który Polakom kojarzył się z czasem świątecznym – 10 oraz 11 (lub 12) listopada 1946 r.⁷ Jednak tradycyjnego Święta Niepodległości nie było wówczas w kalendarzu oficjalnych uroczystości państwowych. Podporządkowana Sowietom Polska z każdym miesiącem dryfowała w kierunku systemu stalinowskiego, a atrybuty jej suwerenności, choć i tak znacznie uszczuplone, systematycznie zanikały. Widocznym znakiem i symbolem tych tendencji w stosunkach ze Związkiem Radzieckim był oczywiście brak ambasadora. Ponadto Kreml konsekwentnie odmawiał zgody na uruchomienie polskiego konsulatu w Kijowie (tłumacząc to trudnościami lokalowymi), a wobec podobnych koncepcji dotyczących chociażby Wilna stanowisko władz radzieckich było jednoznacznie negatywne. Brak

Kołodziej i Albin Głowacki: E. Kołodziej, *Polityka Rządu RP w Warszawie wobec repatriacji i reemigracji obywateli polskich z ZSRR w latach 1944–1948*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1994, nr 1(203), s. 317–332; A. Głowacki, *Trudna repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945–1946*, [w:] *Władze komunistyczne wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji*, red. S. Łach, Słupsk 1997, s. 173–189.

⁶ W. Marciniak, *Dwa raporty ambasadora Henryka Raabego o obywatelach polskich represjonowanych w ZSRR (1943–1946)*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2016, t. XX, s. 167–178.

⁷ Pierwszy z dokumentów jest datowany, natomiast na jednym z odpisów raportu o represjonowanych obywatelach polskich widnieje odręcznie wpisana data 11 XI 1946 r. (por. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie [dalej: AMSZ], Ambasada RP w Moskwie, sygn. 27-15-253, k. 43–44), a ponadto część pochodzących z niego wniosków znalazła się także w ogólnym raporcie z działalności polskiego przedstawicielstwa w Moskwie z 12 XI 1946 r. (por. AMSZ, Departament Polityczny. Wydział Radziecki [dalej: DPWR], sygn. 6-31-487, k. 166–169). Mimo to korespondencja MSZ w sprawie przesłania odpisów raportu Bierutowi, Bermanowi i Wolskiemu wskazuje na datę 12 XI 1946 r., por. Pisma J. Zambrowicza (naczelnika Wydziału Radzieckiego Departamentu Politycznego MSZ) do dra Walawskiego (dyrektora Biura Prezydialnego KRN) oraz do J. Bermana, 2 XII 1946, AMSZ, DPWR, sygn. 6-31-487, k. 174–175.

polskiej sieci konsularnej w ZSRR był nie tylko kłopotliwy dla rozwiązywania problemów repatriacyjnych i obniżał rangę Polski w relacjach ze wschodnim sąsiadem, ale też wskazywał na jej wasalną pozycję⁸.

Henryk Raabe, mimo swoich socjalistycznych przekonań i przynależności do PPS, był osobą spoza ścisłych kręgów politycznych tworzących uległą wobec Kremla administrację powojennej Polski. Był człowiekiem nauki – profesorem zoologii i organizatorem Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Prokremlowskim władzom wydawał się dobrym kandydatem na „fasadowego” ambasadora w Moskwie. Okazał się jednak adwokatem spraw Polaków w ZSRR, usilnie zabiegającym o ich uwolnienie i repatriację⁹.

Życiorys Henryka Wolpego przedstawiał się inaczej. Urodził się 22 czerwca 1899 r. w Warszawie w żydowskiej i kupieckiej rodzinie Mejera i Anny. Na Uniwersytecie Warszawskim (UW) podjął studia medyczne, ale edukację zakończyło relegowanie z uczelni za odmowę obrony ojczyzny przed Ukraińcami i bolszewikami. Wolpe wybrał drogę polskiego komunisty, prawnika (w 1925 r. ukończył prawo na UW) i literaturoznawcy (doktorat na UW w 1931 r.). Do wybuchu II wojny światowej był nauczycielem języka polskiego i łaciny w prywatnych szkołach żydowskich. Działal w żydowskim oświatowym ruchu związkowym, Komunistycznej Partii Polski (KPP) i w Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (MOPR). Po wybuchu wojny udał się na wschodnie tereny Polski (Brześć, Białystok). Pod okupacją radziecką publikował w polskojęzycznej prasie i pracował w oświacie. Po niemieckiej napaści na ZSRR znalazł się w obwodzie saratowskim Rosyjskiej FSRR. Następnie (po interwencji u władz radzieckich) przeniósł się do Swierdłowska, gdzie otrzymał angaż na uczelni (wykładał język polski i łacinę). Od wiosny 1943 r. działał w Związku Patriotów Polskich w ZSRR (ZPP). Był instruktorem prasowym Wydziału Szkolnego

⁸ Szeroko na ten temat w: M. Gołon, *Moskwa, Kijów, Mińsk, Leningrad, Wilno... Problem utworzenia i działalności polskich placówek konsularnych w ZSRR w latach 1944–1972*, [w:] *Polska polityka wschodnia w XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Włocławek–Toruń 2004, s. 201–237; P. Olechowski, *Początki działalności Konsulatu Generalnego RP w Kijowie po II wojnie światowej (1947–1949)*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2019, t. X, nr 2, s. 180–182. Por. A. Szczepańska-Dudziak, *Organizacja i funkcjonowanie polskiej służby konsularnej w latach 1945–1949*, „Dzieje Najnowsze” 2017, t. XLIX, nr 1, s. 125–144.

⁹ Por. M. Szumiło, *Henryk Raabe (1882–1951) – ambasador Polski Ludowej w Moskwie*, [w:] *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku*, red. H. Stroński, G. Seroczyński, Olsztyn–Charków 2010, s. 463–474.

Zarządu Głównego ZPP. Pracował w polskiej redakcji Wydawnictwa Literatury w Językach Obcych. W lipcu 1944 r. został p.o. zastępcy przewodniczącego Komitetu ds. Dzieci Polskich w ZSRR (*Kompolitetu*). W tej organizacji był odpowiedzialny m.in. za zatwierdzanie podręczników w języku polskim. Wykładał też na Uniwersytecie Moskiewskim (literaturę polską), publikował felietony publicystyczne i o tematyce literackiej¹⁰.

Kluczową dla naszych rozważań częścią biografii Wolpego był jego udział w pracach Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej ds. Ewakuacji, powstałej w związku z podpisaniem 6 lipca 1945 r. umowy o opcji i repatriacji. Dnia 27 lipca 1945 r. premier Edward Osóbka-Morawski powołał go w skład Polskiej Delegacji tejże Komisji i powierzył mu funkcję przewodniczącego. Oprócz niego w sekcji polskiej znaleźli się członkowie władz ZPP – Aleksander Juszkiewicz i Irena Kuczyńska. W Ambasadzie Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie (gdzie mieściła się też siedziba Polskiej Delegacji) sprawował funkcję *attaché* ds. repatriacji. W maju 1946 r. został radcą polskiego przedstawicielstwa (po dymisji skonfliktowanego z ambasadorem Władysława Matwina)¹¹.

Jak już wspomniałem – po wyjeździe Raabego do kraju i w obliczu wakatu na stanowisku polskiego posła w ZSRR, to właśnie Henryk Wolpe kierował pracami ambasady. Wydaje się, że spośród wszystkich aktywności placówki na pierwszy plan wysuwały się wówczas właśnie kwestie przesiedleń i repatriacji. Wolpemu przypadło w udziale upominanie się u władz radzieckich o kontynuację działań zmierzających do wyjazdów obywateli polskich do kraju, co było utrudniane nie tylko przez opór samych Sowietów, ale także w najlepszym przypadku przez ambiwalentną, a wraz z upływem czasu coraz bardziej niechętną postawę rządu w Warszawie.

Prezentowane dokumenty stanowią syntetyczne omówienie działalności Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie w kwestii przesiedleń i repatriacji ludności polskiej z ZSRR od czasów zakończenia masowych wyjazdów. Wolpe podsumował w nich stan prac placówki i scharakteryzował stosunek Sowietów do stawianych problemów. Na polu interwencyjnej działalności polskiego przedstawicielstwa miały one takie znaczenie, jak przytaczane wyżej raporty Henryka Raabego – stanowić miały bowiem impuls do

¹⁰ A. Głowacki, *Na pomoc zesłańczej edukacji. Działalność wydawnicza Komitetu do Spraw Dzieci Polskich w ZSRR (1943–1946)*, Łódź 2017, s. 477–479.

¹¹ *Polska Delegacja...*, s. 18, 21.

podjęcia przez władze Polski działań na szczeblu międzyrządowym, zmierzających do pertraktacji z Moskwą w sprawie nowej umowy o repatriacji ludności polskiej z ZSRR. Takie też są konkluzje obu raportów. Należy tu przy tym zwrócić uwagę na to, że oto mamy do czynienia z odwróceniem procesu właściwego dla prowadzenia polityki zagranicznej: sygnał do działania płynął nie od decyzyjnego centrum (rząd, MSZ) do ośrodka wykonawczego (ambasada), ale w kierunku przeciwnym. To ambasada wysuwała propozycje podjęcia działań politycznych, a wnioski i postulaty Wolpego trafiały do osób, które oprócz kierowania MSZ odgrywały kluczową rolę w państwie – nie tylko w kwestiach przesiedleńczych i repatriacyjnych (Bolesław Bierut, Jakub Berman, Władysław Wolski – właśc. Antoni Piwowarczyk)¹². Oprócz tego zwraca uwagę jednoznaczny stosunek autora raportów do sytuacji pojmanych przez NKWD żołnierzy Armii Krajowej. Wolpe opowiadał się za ich zwolnieniem i repatriacją. W tym samym czasie na ziemiach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej oraz na terenie powojennej Polski trwały masowe aresztowania osób zaangażowanych w podziemie niepodległościowe, zarówno w czasie wojny, jak i po jej zakończeniu. Niejednokrotnie ich konsekwencją były wywózki w głąb ZSRR. Amnestia ogłoszona przez polskie władze 2 sierpnia 1945 r., na którą powoływał się Wolpe, w istocie miała służyć nie tyle uwolnieniu pojmanych, ale ujawnieniu, rozpracowaniu i w efekcie rozbiciu struktur niepodległościowych¹³.

Publikacja obu dokumentów ma na celu wprowadzenie do obiegu naukowego materiału należącego do grupy kluczowych źródeł ukazujących stosunek Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie do węzłowych zagadnień przesiedleńczo-repatriacyjnych w okresie systematycznego rozwoju nad Wisłą systemu stalinowskiego. Raporty Wolpego dowodzą zainteresowania polskiego przedstawicielstwa losami osób aresztowanych i wywiezionych, ale jednocześnie wskazują na niemoc (a w przypadku braku odpowiednich działań także na niechęć) władz rządowych w kwestii podjęcia skutecznych interwencji, aby tych ludzi uwolnić i repatriować.

¹² Pismo J. Zambrowicza do W. Wolskiego (plus załączniki), 30 XI 1946, AMSZ, Biuro do Spraw Repatriacji [dalej: Bds.R], sygn. 22-10-252, k. 19–22.

¹³ Por. J. Kozikowski, *Amnestie w województwie białostockim 1945 i 1947. „Akt dobrej woli” czy metoda rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego?*, „Studia Podlaskie” 2016, t. XXIV, s. 219–258. Obszernie na ten temat: *Komunistyczne amnestie z lat 1945–1947. Drogi do „legalizacji” czy zagłady?*, red. W.J. Muszyński, Warszawa 2012.

Warto także zwrócić uwagę, że opisywany przez Wolpego katalog problemów generalnie odzwierciedlał rzeczywistą sytuację ludności polskiej w ZSRR. Ponadto Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie nie posiadała pełnych danych co do skali represjonowanych, a ponieważ ich liczba stale się zmieniała, pracownicy placówki musieli dokonywać ciągłych aktualizacji.

Adresatem pierwszego raportu Wolpego był Władysław Wolski¹⁴ (1901–1976), przedwojenny komunista, sekretarz generalny MOPR, w okresie Drugiej Rzeczypospolitej sądzony za działalność komunistyczną, po wyjeździe do ZSRR represjonowany przez NKWD (lata 1935–1941 spędził w radzieckich więzieniach i łagrach). Od 1943 r. działał w radzieckiej partyzantce na Wileńszczyźnie. W 1944 r. został zastępcą kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN. Dla naszych rozważań najistotniejsze jest jednak to, że jesienią 1944 r. objął urząd Głównego Pełnomocnika ds. Ewakuacji. Po powstaniu TRJN jego funkcję przemianowano na Generalnego Pełnomocnika Rządu RP ds. Repatriacji. Podlegali mu pełnomocnicy odpowiedzialni za przesiedlenie ludności polskiej z Litwy, Białorusi i Ukrainy. Przez kilka miesięcy Wolski piastował także funkcję dyrektora Zarządu Centralnego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR). Wolski był zatem właściwym odbiorcą pierwszego raportu Wolpego, gdyż dotyczył on całokształtu spraw przesiedleńczo-repatriacyjnych, chociaż kierowany przez niego urząd, mimo że nadzorował znajdujące się w radzieckich republikach Białorusi, Litwy i Ukrainy polskie placówki „ewakuacyjne”, nie był instytucją formalnie kierującą polską polityką zagraniczną. Z kolei MSZ sprawował pieczę nad zainstalowanymi przy Ambasadzie Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie Delegacją Polską w Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej oraz wojskową Polską Misją Repatriacyjną, które nadzorowały repatriację ludności polskiej z głębi ZSRR. Ten podział kompetencji do stanowienia w interesujących nas sprawach oznaczał, że w praktyce nad Wisłą nie istniał jeden ośrodek decydujący o kierunkach polityki wobec narastających problemów ze sprowadzeniem ludności polskiej ze Wschodu.

Urodzony w Łodzi Józef Olszewski (1916–2002) – adresat drugiego z raportów – w okresie powojennym był posłem na Sejm, działaczem partyjnym i dyplomatą (był m.in. ambasadorem w Czechosłowacji). Przed 1939 r. należał do KPP, a w czasie wojny był działaczem

¹⁴ Obszernie o biografii Wolskiego w: K. Banaś, *Władysław Wolski. Meandry kariery komunistycznego działacza*, Łódź 2019.

Związku Patriotów Polskich. W interesującym nas okresie był zaś dyrektorem Departamentu Politycznego MSZ. Wolpe pisał zatem do urzędnika wysokiego szczebla, zapewne wierząc, że ten zechce poruszyć sprawę w kierowniczym gremium MSZ. Dlaczego swoich wniosków nie skierował wprost do szefa resortu Wincentego Rzymowskiego lub jego zastępcy Zygmunta Modzelewskiego? Być może dlatego, że Wolpe nie bez racji sądził, że Olszewski był bardziej zorientowany w temacie raportu. Z pewnością miał też świadomość informowania Olszewskiego o problemach repatriacyjnych przez jego podwładnego – naczelnika Wydziału Radzieckiego MSZ Janusza Zambrowicza, który wykazywał się w tej materii sporą wiedzą. Drugi raport w całości został bowiem poświęcony więzniom – przeważnie żołnierzom Armii Krajowej, którzy przebywali w łagrach bądź obozach filtracyjnych. Ich sprawy wydawały się jeszcze trudniejsze do rozwiązania, ponieważ ludziom tym Sowietci stawiali poważne zarzuty natury karnej. Sprawę ich uwolnienia Wolpe oceniał jako „pilną” i „zasadniczej wagi”¹⁵.

Nadzieję na realizację postulatów formułowanych w raportach przyniosła dopiero wizyta Józefa Cyrankiewicza w Moskwie na przełomie lutego i marca 1947 r. Wolpe przygotował nowemu premierowi kompleksową informację o liczebności i kategoriach ludności polskiej w ZSRR. Z datą 5 i 11 marca 1947 r. nastąpiła wówczas wymiana listów Cyrankiewicza z Andriejem Wyszynskim (zastępcą ministra spraw zagranicznych ZSRR), będąca *de facto* porozumieniem o dodatkowej akcji repatriacyjnej. Jej efekty okazały się jednak dalece niezadowolające – mimo złożonych zobowiązań Sowietci wciąż utrudniali i uniemożliwiali powroty obywateli polskich do kraju. Marcowe porozumienie należałoby ocenić zatem jako wstęp do definitywnego wytłumienia spraw przesiedleńczo-repatriacyjnych, a nie ich rozwiązania. W najbardziej „gorącym” okresie zabiegów o wyjazd jak największej grupy Polaków, w czerwcu 1947 r. nowy ambasador w Moskwie Marian Naszkowski wysłał do MSZ wnioski o odwołanie Wolpego do kraju. W dniu 31 lipca 1947 r. wypowiedziano mu umowę o pracę w resorcie. Warszawa pod presją Kremla sabotowała działalność interwencyjną swojej placówki w ZSRR. Polska wkraczała w epokę stalinizmu¹⁶.

¹⁵ W. Marciniak, *Od interwencji do zaprzeczenia...*, s. 315; W. Materski, *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944 – marzec 1947*, Warszawa 2007, s. 141–147.

¹⁶ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. IX (styczeń 1946 – grudzień 1949), oprac. E. Basiński, K.W. Bolszakowa, I.A. Chrienow *et al.*,

Po powrocie do kraju Henryk Wolpe pracował w Ministerstwie Oświaty i w Państwowych Zakładach Wydawnictw Szkolnych. Na dłużej związał się zaś z Instytutem Badań Literackich PAN, gdzie do swojej emerytury prowadził badania naukowe. Zmarł 27 kwietnia 1966 r.

Publikowane dokumenty pochodzą z zasobu Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (AMSZ). Znajdują się w zbiorze „Biuro do Spraw Repatriacji” (Bds.R) oraz „Departament Polityczny. Wydział Radziecki” (DPWR). Raporty zostały poddane obróbce redakcyjnej – na tyle, na ile było to możliwe, odwzorowałem graficzny układ dokumentów oraz sposób zapisu (podkreślenia, wytłuszczenia, duże bądź rozstrzelone litery). Ujednoliciłem zapis dat, poprawiłem ewidentne pomyłki, a w przypisach i nawiasach kwadratowych zawarłem konieczne wyjaśnienia i uzupełnienia.

* * *

1

1946 listopad 10, Moskwa – Raport H. Wolpego dla W. Wolskiego o stanie repatriacji obywateli polskich z ZSRR

Org.: Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Biuro do Spraw Repatriacji, sygn. 22-10-252, k. 4–9, mps.

[wizerunek orła bez korony]

AMBASADA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Warszawa 1974, s. 191–192; W. Marciniak, *Od interwencji do zaprzeczenia...*, s. 320–323; W. Materski, *Proces kształtowania się granic i sojuszy politycznych (lipiec 1945 – marzec 1947)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI (1944/1945–1989), red. idem, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 148.

Moskwa, dnia 10^a listopada 1946 r.^b

Tajne^c

Do^d

Generalnego Pełnomocnika Rządu RP
do Spraw Repatriacji
Ob. Ministra WOLSKIEGO

Raport

Stan repatriacji Polaków z ZSRR przedstawia się w chwili obecnej następująco:

1. Wykonanie umowy z dnia 6 lipca 1945 r.

Kilka tysięcy osób, podlegających umowie, nie może powrócić do kraju, ponieważ Komisje Obwodowe do spraw ewakuacji już nie działają. Wielokrotne nalegania w rozmowach, pismach, na posiedzeniach¹⁷, doprowadziły jedynie do przyrzeczenia, że sprawa będzie załatwiona pozytywnie. Zresztą przyrzeczenia te czyniono wielokrotnie. Dotąd realnych skutków brak.

Dla ułatwienia przesłaliśmy Radzieckiej Delegacji [w Komisji Mieszanej] wykazy osób, którym odmówiono opcji; osób, które spóźniły się z opcją; dzieci; osób zwolnionych z więzień, demobilizowanych itp.

^a Wpisano odręcznie.

^b Powyżej wpisano odręcznie: „086/12/46”.

^c Tekst pieczęci. Po lewej stronie częściowo zamazana pieczęć o treści: „Urząd do Spraw Repatriacji Ludności Polskiej..... Wpłynęło dn. 12 XII 46 [datę wpisano odręcznie] L. dz. 842/46 – C [numer wpisano odręcznie]”. Pieczęć o tej treści znajduje się także w prawym górnym rogu każdej następnej strony dokumentu.

^d Powyżej na lewym marginesie wpisano odręcznie: „242/13”. Pod dopiskiem pieczęć o treści: „Gener. Pełn. Rządu R.P. do spraw Repatriacji SEKRETARIAT L. dz. 3212/46 [numer wpisano odręcznie]”. Poniżej pieczęci na lewym marginesie czerwonym ołówkiem dopisek: „19/4”, a pod nim dopisano odręcznie: „ob. Parys” [podkreślono], odręczny nieczytelny podpis prawdopodobnie ministra spraw zagranicznych Z. Modzelewskiego, „10 XII”.

¹⁷ Chodzi o posiedzenia Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej ds. Ewakuacji.

Pewne informacje pozwalają przypuszczać, że przecież sprawa ruszy z miejsca. Mimo to późna pora i notoryczna powolność w załatwieniu podobnych spraw budzą poważny niepokój¹⁸.

2. Powrót osób, znajdujących się w obozach filtracyjnych

Sprawą tą zajmuje się Urząd do spraw repatriacji przy Radzie Ministrów ZSRR, na czele z gen. [Konstantinem] Gołubiewem¹⁹. Ambasada [Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie] otrzymała zapewnienie, że do 1 stycznia 1947 r. Polacy powrócą do kraju. Wykonanie tej obietnicy jest mało prawdopodobne. ^eDotąd [Sowieci] zwalniają głównie chorych i niezdolnych do pracy, innych zaś w znikomych ilościach^e. Wysunęliśmy żądanie, aby osoby, zatrzymane na terytorium Polski, przysyłać grupami bezpośrednio do Polski. Osoby zatrzymane na terytorium Wileńszczyzny itp. – przysyłać do Polski via obóz przesyłkowy w Grodnie. Trudność polega na tym, że władze wojskowe odmawiają kierowania do Polski ostatniej grupy, co stawia tych ludzi w sytuacji bez wyjścia wobec zakończenia akcji repatriacyjnej na tych terenach oraz wobec tego, że rodziny tych osób w znacznej większości już wyjechały do Polski. W toku jest omówienie z gen. Gołubiewem sposobu repatriacji tych ludzi w trybie uproszczonym²⁰.

Na tym odcinku zanotować należy również szereg specjalnych trudności:

- a. ^fNierzadko właśnie w okresie likwidacji jakiegoś obozu filtracyjnego lub jego części grupie Polaków wytacza się procesy i zasądza się ich na dłuższe wyroki^f.
- b. ^fZatrzymuje się pewnych ludzi z uwagi na ich kwalifikacje zawodowe (np. lekarzy)^f.

^{e-e} Fragment podkreślono czerwonym ołówkiem.

^{f-f} Fragment wyróżniono czerwoną pionową kreską z lewej strony.

¹⁸ Więcej na temat osób podlegających umowie z 6 VII 1945 r., którym władze radzieckie odmówiły prawa do wyjazdu, por. W. Marciniak, *Problemy z repatriacją obywateli polskich z głębi terytorium ZSRR po zakończeniu masowego przesiedlenia (lipiec 1946 – wrzesień 1947)*, „My, Sybiracy” 2011, nr 22, s. 12–34.

¹⁹ Gen. Konstantin Gołubiew (1896–1956) – radziecki wojskowy, działacz państwowy i wykładowca Akademii Sztabu Generalnego ZSRR. Od 1944 r. pełnomocnik Rady Komisarzy Ludowych (potem Rady Ministrów) ZSRR ds. repatriacji.

²⁰ Por. A. Głowacki, *Trudna repatriacja...*, s. 184–189.

3. Sprawa górników opolskich, Mazurów, Kaszubów itp.

§W sprawie górników opolskich otrzymaliśmy nieoficjalną odpowiedź, że są to Niemcy^{21g}. W tej sprawie wysyłam ponownie *aide-memoire*²² do tutejszego MSZ²³.

Sprawa Mazurów itp.²⁴ jeszcze nie dojrzała do ostatecznego sformułowania naszych postulatów. Wobec tutejszego MSZ wysunąłem propozycję wyodrębnienia tych ludzi przynajmniej w postaci sporządzenia osobnych spisów, przedstawienia tych spisów władzom polskim celem zdecydowania o ich losie. Zwracam uwagę, że francuska misja repatriacyjna sporządziła **sama** spisy Alzatzczyków i Lotaryńczyków – jeńców wojennych, wręczyła je władzom radzieckim i skutek jest nader pozytywny, bo bardzo znaczna część owych jeńców już jest we Francji.

4. Sprawa więźniów

Rozróżniamy 2 główne kategorie więźniów-Polaków: skazanych przed 1944 r., oraz skazanych po 1944 r. Pierwsza grupa to głównie urzędnicy delegatur²⁵, druga – liczniejsza – to osoby skazane głównie za działalność w AK.

Zwracam uwagę, że druga grupa przeważnie skorzystałaby z naszej amnestii²⁶. Należałoby spowodować omówienie tej sprawy przez specjalną delegację rządową celem ekstradycji tych osób.

^{g-g} Fragment wyróżniono czerwoną pionową kreską z lewej strony.

²¹ Tak w oryginale.

²² Nota „pro memoria”, czyli rodzaj notatki (zazwyczaj bez podpisu) przekazywanej w trakcie lub po rozmowie z przedstawicielem dyplomatycznym w celu podsumowania rozmowy lub zasygnalizowania pewnych problemów bądź postulatów.

²³ W latach 1945–1949 władze Polski podejmowały działania w kierunku uwolnienia i sprowadzenia wywiezionych Górnoślazaków, niestety finalnie okazały się one mało skuteczne – spośród ponad 46 000 deportowanych Sowietów odesłali do kraju nieco ponad 10 000. Szeroko o tym zagadnieniu: D. Węgrzyn, *Trudny powrót do domu społeczności pogranicza. Deportowani do pracy przymusowej w ZSRR z terenu Górnego Śląska w 1945 r. i ich repatriacja*, [w:] *Losy Polaków na Wschodzie XIX–XX w. Repatriacje, przesiedlenia i osadnictwo*, red. J. Kita, W. Marciniak, Łódź 2020, s. 149–173.

²⁴ Karaimów, Kaszubów, Ślązaków i Warmiaków. O powojennych deportacjach do ZSRR autochtonów z polskiej części Prus Wschodnich por. A. Sakson, *Mazurzy i Warmiacy w powojennej rzeczywistości (1945–1946)*, [w:] *Na swoim? Wśród swoich? Pierwsze lata na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. K. Bock-Matuszycz, W. Kucharski, P. Zubowski, Wrocław 2018, s. 105–119.

²⁵ Chodzi o delegatury Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Kujbyszewie.

²⁶ Dekret o amnestii z 2 VIII 1945 r. podpisany przez m.in. Bolesława Bierutę (prezydenta Krajowej Rady Narodowej) oraz Edwarda Osóbkę-Morawskiego (premiera TRJN) – *Dziennik Ustaw RP* 1945, nr 28, poz. 172.

Rezultat miałyby być następujący: osoby te należałoby przekazywać grupami władzom wojskowym lub bezpieczeństwa, które by zdecydowały po zbadaniu [ich spraw] o ich losie. W tej sprawie wysłałem memoriał do MSZ²⁷.

5. Repatriacja w 3-ch zachodnich republikach ZSRR

Szczególnie poważna jest sytuacja na Wileńszczyźnie. ^hWładze litewskie uważają repatriację za zakończoną, o Polakach kowieńskich nie chcą nawet mówić^{28h}. Nalegają by urząd PUR-u²⁹ zakończył pracę i zajął się podsumowaniem wyników³⁰.

^hNa Białorusi można jeszcze ułatwić repatriację pojedynczym osobom^h, ale jedynie z ręcznym bagażem. Na bydło, konie i inwentarz władze nie dają wagonów – zatem uniemożliwiają repatriację.

^hObie sprawy wymagają naszej interwencji odgórnej^{h31}.

6. Misja majora Dzierzgowskiego

Uważać należy za fakt pozytywny stworzenie owej misji, zwłaszcza wobec tego, że przecież spodziewać się należy wzmożenia powrotu do kraju coraz liczniejszych rzesz Polaków. Mjr [Grzegorz]

^{h-h} Fragment podkreślono czerwonym ołówkiem.

²⁷ Szerzej o podjętych inicjatywach: D. Rogu t, *Polsko-sowieckie rozmowy dyplomatyczne w sprawie zwalniania z obozów Polaków i obywateli polskich z Wileńszczyzny (1945–1948)*, [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały ofiarowane prof. dr. hab. Michałowi Gnatowskiemu w 70-lecie urodzin*, red. H. Konopka, D. Boćkowski, Białystok 2004, s. 435–453. O repatriacji z obozów jenieckich por. A. Arkusz, *Obywatele polscy w obozie NKWD-MWD ZSRR nr 178–454 w Riazaniu w latach 1944–1947*, Kraków 2010, s. 391–398.

²⁸ Chodziło o niestety nieudane próby sklonienia radzieckich władarzy Litwy do zgody na masowy wyjazd Polaków – przedwojennych obywateli litewskich zamieszkających m.in. na Kowieńszczyźnie. O problemach tych ludzi por. K. Buchowski, *Przesiedlenia ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, „Dzieje Najnowsze” 2005, t. XXXVI, nr 1, s. 69–78.

²⁹ PUR – Państwowy Urząd Repatriacyjny. Tu chodzi o Urząd Generalnego Pełnomocnika Rządu ds. Ewakuacji Ludności Polskiej z Litewskiej SRR.

³⁰ Szeroko o polsko-litewskim konflikcie w kwestii przesiedlenia ludności polskiej z Wileńszczyzny po II wojnie światowej por. A. Paczoska, *Dzieci Jałty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń 2003, s. 64–122. O tym samym problemie warto przeczytać także w książce napisanej z perspektywy litewskiej: V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius 2013.

³¹ Spośród najnowszych polskich pozycji poświęconych zagadnieniu przesiedlenia ludności polskiej z ziem wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej warto przywołać G. Hryciuk, *Przesiedleńcy. Wielka epopeja Polaków, 1944–1946*, Kraków 2023.

Dzierzgowski³² zwiedził Brześć, Wilno, Baranowicze i Grodno (obóz przesyłkowy) w towarzystwie przedstawiciela gen. Gołubiewa. W Grodnie dopuszczono go do obozu (odżywianie dobre, dają również odzież, warunki pobytu pod względem sanitarnym dobre, brak jednak odpowiednich warunków do spania – zabrano się z miejsca do usuwania braków). W Brześciu nie ma wcale przedstawicieli władz radzieckich do repatriacji, brak punktu żywnościowego. Upoważniłem tamtejszego przedstawiciela PUR-u³³ do reprezentowania Komisji Mieszanej oraz przesłałem mu na razie 10 tys. rubli na zasiłki.

7. Odzież dla repatriantów

Dotąd nie nadeszła do Moskwy³⁴. Po przybyciu zostanie zmagazynowana w gmachu Ambasady [Rzeczypospolitej Polskiej]. Repatriacją zajmie się Wydział Konsularny.

8. Żywność

Swego czasu Joint³⁵ (oddział w Teheranie) zgodził się na przesyłanie paczek żywnościowych przeznaczonych dla Żydów polskich na terytorium ZSRR – do Polski, z uwagi na całkowitą niemal repatriację tych ludzi do Polski. W chwili obecnej Centralny Komitet Żydów Polskich proponuje nam, byśmy wyjednali u władz

³² Mjr Grzegorz Dzierzgowski (1909–1964) – polski działacz komunistyczny, wojskowy, oficer polityczny, kierownik Wydziału Wojskowego Związku Patriotów Polskich w ZSRR. W latach 1946–1947 kierował Polską Misją Repatriacyjną w Moskwie. W kraju pełnił rozmaite funkcje kierownicze oraz był związany ze służbą zagraniczną PRL.

³³ Urząd Generalnego Pełnomocnika Rządu RP ds. Ewakuacji Ludności Polskiej z Białoruskiej SRR.

³⁴ Jesienią 1946 r. H. Wolpe występował do MSZ o przydziały odzieży, obuwia i bielizny przeznaczonej dla obywateli polskich zwalnianych z łagrów i oczekujących na możliwość repatriacji.

³⁵ Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Rozdzielczy (American Jewish Joint Distribution Committee, w skrócie Joint) – amerykańsko-żydowska organizacja charytatywna powstała w 1914 r. W Polsce aktywna od początku niepodległości. W okresie II wojny światowej jej działacze usiłowali nieść pomoc Żydom w okupowanej Europie (w tym w getcie warszawskim). W 1945 r. Joint wznowił w Polsce legalną działalność, którą prowadził do 1950 r., a następnie od 1957 r. Przerwa w aktywności wynikała z niechętnego stosunku władz państwowych wobec tej organizacji. Szeroko o tej organizacji: A. Sommer, *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady: działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989*, Kraków 2014.

radzieckich zgodę na pozostawienie tych 5 tys. paczek żywnościowych dla potrzeb repatriantów. Z propozycji moglibyśmy skorzystać jedynie pod warunkiem zgody Joint (oddział w Warszawie). Z chwilą, gdy poczta radziecka wysyła wszystkie przesyłki do kraju, nie możemy już nic zmienić. Joint podniósłby hałas i mogłoby to nam tylko zaszkodzić.

9. Sprawy finansowe

Zarządzenia o wysłaniu pieniędzy do Wilna i Baranowicz nie mogłem wykonać wobec tego, że Min[isterstwo] Skarbu ZSRR nie przekazało dotąd Ambasadzie [Rzeczypospolitej Polskiej] całej sumy pożyczkowej³⁶. Spodziewam się, że lada dzień suma ta będzie przelana na nasze konto. Zwracam uwagę na zadłużenie PUR-u³⁷ na korzyść Ambasady [Rzeczypospolitej Polskiej]. Odpowiednie pismo w tej sprawie swego czasu wysłałem na ręce min. [Władysława] Wolskiego.

10. Kartoteka osób przebywających w obozach filtracyjnych

Kartotekę robi grupa osób specjalnie zaangażowanych na okres 1–2 miesięcy³⁸. Wydatki pokrywa Komisja Mieszana. Z kartoteki sporządzi się wykazy osób pg [podług – W.M.] obozów celem wręczenia tych list odnośnym władzom radzieckim (prosiły zresztą o to).

(Dr H. Wolpeⁱ)

Chargé d'affaires a. i.³⁹

ⁱ Powyżej odręczny podpis.

³⁶ Mowa o środkach na wypłaty dla pracowników polskich urzędów przesiedleńczych na Litwie, Białorusi i Ukrainie, a także na zakup żywności i opału.

³⁷ Chodzi o republikańskie urzędy polskich pełnomocników przesiedleńczych.

³⁸ Wobec zastoju w sprawach repatriacyjnych personel Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie oraz Polskiej Delegacji w Komisji Mieszanej przystąpił do sporządzania kartoteki repatriantów i tych obywateli polskich, którzy jeszcze przebywali w ZSRR. Ten obszerny zbiór zajął finalnie 75 skrzyń – por. *Polska Delegacja...*, s. 92.

³⁹ *Ad interim* (łac.) – tymczasowy.

2

**1946 listopad 11, Moskwa – Raport
H. Wolpego dla J. Olszewskiego o obywatelach
polskich represjonowanych w ZSRR**

Org.: Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Departament Polityczny. Wydział Radziecki, sygn. 6-31-487, k. 172–173, mps.

Tajneⁱ

Do Ministerstwa Spraw Zagranicznych^k
w Warszawie
na ręce Ministra Pełnomocnego
ob. Józefa OLSZEWSKIEGO^l

RAPORT

W miejscach odosobnienia, więzieniach i tzw. obozach filtracyjnych w ZSRR znajduje się znaczna ilość obywateli polskich. Część z nich została aresztowana i sądownie skazana za różne przestępstwa popełnione na terytorium Związku Radzieckiego w latach 1939–1946, znaczna zaś większość została aresztowana w czasie działań wojennych na terenie Zach.[odniej] Ukrainy, [Zachodniej] Białorusi, Litwy i w samej Polsce pod zarzutem współpracy z Niemcami, względnie popełnienia przestępstwa przeciwko Armii Czerwonej w strefie działań wojennych (b[yli] członkowie AK i osoby z AK związane).

ⁱ Tekst pieczęci. Obok odręczna adnotacja: „Ob. Zambrowicz [podkreślono – W.M.] proszę o przesłanie odpisów tego raportu 1) prezydentowi 2) min. Bermanowi 3) min. Wolskiemu”. Poniżej odręczna adnotacja: „ob. Zambrowicz [podkreślono – W.M.] z prośbą o zreferowanie min. Olszewskiemu”. Poniżej podpis prawdopodobnie J. Olszewskiego. Po lewej stronie adnotacji odręczny dopisek: „4 egz” i podpis prawdopodobnie Z. Modzelewskiego.

^k Po lewej czerwona pieczęć „TAJNE”, powyżej odręczna numeracja „R-242/10”; „295” [czerwonym ołówkiem – W.M.] oraz „502/46”. Z lewej strony nieczytelna numeracja ołówkiem.

^l Po lewej stronie pieczęć o treści: „Ministerstwo Spraw Zagranicznych Biuro Podawcze Wpłynęło dn. 16 XI [wpisano odręcznie – W.M.] godz Przydzielono Nr Załączników – [myślnik wpisano odręcznie – W.M.] Ref. min. Olszewski [wpisano odręcznie – W.M.]”. Poniżej odręczne dopiski: „DP”; „Tjn 4244/56”; „319”.

Materiały i podania nadesłane przez MSZ lub bezpośrednio przez rodziny osób uwięzionych uprawniają do twierdzenia, że osób takich jest około 30 000⁴⁰.

Należy podkreślić, że olbrzymia większość b.[yłych] członków AK znajdujących się w więzieniach i obozach w ZSRR, w Kraju skorzastałaby z amnestii ogłoszonej dekretem z dnia 2 sierpnia 1945 roku.

Uważając zwolnienie obywateli polskich z więzień i obozów w ZSRR i przesłanie ich do Kraju za sprawę zasadniczej wagi, szybkie zaś załatwienie tej sprawy za zagadnienie polityczne o ogromnym dla nas znaczeniu (pogłębianie przyjaźni narodu polskiego do ZSRR, sytuacja przed wyborami w Kraju), Ambasada [Rzeczypospolitej Polskiej] wystosowała jeszcze kilka miesięcy temu szereg not do Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRR, zmierzających do uzyskania odpowiedniej decyzji Strony Radzieckiej. Noty zawierały wyczerpujące prawne i polityczne uzasadnienie naszych zadań.

W sprawie zwolnienia obywateli polskich z obozów filtracyjnych wysłano nadto odpowiednie pismo do generała Gołubiewa, Pełnomocnika Rady Ministrów ZSRR do Spraw Repatriacji.

Niezależnie od tego Ambasada [Rzeczypospolitej Polskiej] zabiegała w pewnych wypadkach o szybkie zwolnienie niektórych uwięzionych jeszcze przed załatwieniem sprawy ogólnej. Not takich „indywidualnych” wysłano 110^m. Kilka osób na skutek takiej interwencji władze radzieckie zwolniły.

ⁿDo dnia dzisiejszego, mimo wyżej wymienionych pisemnych, a także wielokrotnych ustnych interwencji, Strona Radziecka zdaje się nie doceniać wagi omawianego zagadnienia. Nieznaczną ilość osób zwolnionych w ostatnich miesiącach z obozów filtracyjnych świadczy raczej o niezałatwieniu dotąd problemu w całościⁿ.

^m Poprawiono odręcznie.

ⁿ⁻ⁿ Fragment wyróżniono pionową kreską na prawym marginesie.

⁴⁰ Dane te nie były pełne, jednak przy stale zmieniającej się liczbie deportowanych (z ziem wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej oraz z terenów Polski powojennej) trudno było o wiarygodne szacunki, zwłaszcza że ta wartość powstała przede wszystkim na podstawie listów od rodzin represjonowanych. O kwestii skali wywózek obywateli polskich w głąb ZSRR po 1944 r. por. A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec uczestników polskiego podziemia zbrojnego w latach 1944–1947*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 289–290; S. Ciesielski, W. Materski, A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000, s. 19–25.

Nie dała rezultatu także nota Ambasady [Rzeczypospolitej Polskiej] w sprawie zastosowania dekretu Rady Najwyższej ZSRR z dnia 10 sierpnia 1944 r. „O amnestii dla obywateli polskich zasadzonych za przestępstwa popełnione na terenie ZSRR” do wszystkich osób narodowości polskiej i żydowskiej, które posiadały obywatelstwo polskie do 17 września 1939 r. W praktyce ze wspomnianego wyżej dekretu w skutek niewłaściwej jego interpretacji przez organa wykonawcze skorzystały nieliczne jednostki, uznane przez władze radzieckie w 1944 roku za obywateli polskich.

°Wobec powyższego Ambasada RP prosi MSZ o rozpatrzenie możliwości wysłania do Moskwy specjalnej Delegacji Rządowej celem przeprowadzenia bezpośrednich negocjacji z Rządem Radzieckim°.

Ambasada [Rzeczypospolitej Polskiej] uważa poruszoną w raporcie sprawę za bardzo pilną.

(Dr H. Wolpe)^p

Chargé d'affaires a. i.

Bibliografia / Bibliography

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie [AMSZ]

Ambasada RP w Moskwie [ARPM], sygn. 27-15-253

Biuro ds. Repatriacji [Bds.R], sygn. 22-10-252

Departament Polityczny. Wydział Radziecki [DPWR], sygn. 6-31-487

ZBIORY DOKUMENTÓW

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. IX (styczeń 1946 – grudzień 1949), oprac. E. Basiński, K.W. Bolszakowa, I.A. Chrienow et al., Warszawa 1974.

Dziennik Ustaw RP 1945.

Polska Delegacja w Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej Do Spraw Ewakuacji. Wybór dokumentów (1945–1947), wstęp i oprac. W. Marciniak, Łódź 2016.

^{°-°} Fragment odręcznie podkreślono czarnym tuszem.

^p Powyżej odręczny podpis.

Przesiedlenia Polaków i Ukraińców 1944–1946, wybór i oprac. nauk. J. Szapował, J. Tucholski, red. nauk. W. Chudzik et al., Warszawa 2000.

Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947, wybór, oprac. i red. dokumentów S. Ciesielski, Warszawa 1999.

OPRACOWANIA

Arkusz A., *Obywatele polscy w obozie NKWD-MWD ZSRR nr 178–454 w Riazaniu w latach 1944–1947*, Kraków 2010.

Banaś K., Władysław Wolski. *Meandry kariery komunistycznego działacza*, Łódź 2019.

Buchowski K., *Przesiedlenia ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, „Dzieje Najnowsze” 2005, t. XXXVI, nr 1, s. 69–78.

Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000.

Głowacki A., *Na pomoc zesłańczej edukacji. Działalność wydawnicza Komitetu do Spraw Dzieci Polskich w ZSRR (1943–1946)*, Łódź 2017.

Głowacki A., *Trudna repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945–1946*, [w:] *Władze komunistyczne wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji*, red. S. Łach, Słupsk 1997, s. 173–189.

Golon M., Moskwa, Kijów, Mińsk, Leningrad, Wilno... *Problem utworzenia i działalności polskich placówek konsularnych w ZSRR w latach 1944–1972*, [w:] *Polska polityka wschodnia w XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Włocławek–Toruń 2004, s. 201–237.

Hryciuk G., *Przesiedleńcy. Wielka epopeja Polaków, 1944–1946*, Kraków 2023.

Kołodziej E., *Polityka Rządu RP w Warszawie wobec repatriacji i reemigracji obywateli polskich z ZSRR w latach 1944–1948*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1994, nr 1(203), s. 317–332.

Komunistyczne amnestie z lat 1945–1947. Drogi do „legalizacji” czy zagłady?, red. W.J. Muszyński, Warszawa 2012.

Kozikowski J., *Amnestie w województwie białostockim 1945 i 1947. „Akt dobrej woli” czy metoda rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego?*, „Studia Podlaskie” 2016, t. XXIV, s. 219–258. <https://doi.org/10.15290/sp.2016.24.10>

Marciniak W., *Dwa raporty ambasadora Henryka Raabego o obywatelach polskich represjonowanych w ZSRR (1943–1946)*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2016, t. XX, s. 167–178.

Marciniak W., *Od interwencji do zaprzeczenia. Zarys ewolucji stosunku Ambasady RP w Moskwie wobec problemów repatriacyjnych obywateli polskich w głębi ZSRR w latach 1945–1948*, [w:] *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Łomianki 2022, s. 307–326.

Marciniak W., *Powroty z Sybiru. Repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945–1947*, Łódź 2014.

- Marciniak W., *Problemy z repatriacją obywateli polskich z głębi terytorium ZSRR po zakończeniu masowego przesiedlenia (lipiec 1946 – wrzesień 1947)*, „My, Sybiracy” 2011, nr 22, s. 12–34.
- Materski W., *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944 – marzec 1947*, Warszawa 2007.
- Materski W., *Proces kształtowania się granic i sojuszy politycznych (lipiec 1945 – marzec 1947)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI (1944/1945–1989), red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 112–278.
- Olechowski P., *Początki działalności Konsulatu Generalnego RP w Kijowie po II wojnie światowej (1947–1949)*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2019, t. X, nr 2, s. 125–144. <https://doi.org/10.31648/pw.5472>
- Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec uczestników polskiego podziemia zbrojnego w latach 1944–1947*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 279–290.
- Paczoska A., *Dzieci Jalty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń 2003.
- Rogut D., *Polsko-sowieckie rozmowy dyplomatyczne w sprawie zwalniania z obozów Polaków i obywateli polskich z Wileńszczyzny (1945–1948)*, [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały ofiarowane prof. dr. hab. Michałowi Gnatowskiemu w 70-lecie urodzin*, red. H. Konopka, D. Boćkowski, Białystok 2004, s. 435–453.
- Sakson A., *Mazurzy i Warmiacy w powojennej rzeczywistości (1945–1946)*, [w:] *Na swoim? Wśród swoich? Pierwsze lata na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. K. Bock-Matuszczyk, W. Kucharski, P. Zubowski, Wrocław 2018, s. 105–120.
- Sommer A., *Sze’erit hapleta. Ocaleni z Zagłady: działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989*, Kraków 2014.
- Stravinskienė V., *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius 2013.
- Szczepańska-Dudziak A., *Organizacja i funkcjonowanie polskiej służby konsularnej w latach 1945–1949*, „Dzieje Najnowsze” 2017, t. XLIX, nr 1, s. 125–144. <https://doi.org/10.12775/DN.2017.1.06>
- Szumilo M., *Henryk Raabe (1882–1951) – ambasador Polski Ludowej w Moskwie*, [w:] *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku*, red. H. Stroński, G. Seroczyński, Olsztyn–Charków 2010, s. 463–474.
- Węgrzyn D., *Trudny powrót do domu społeczności pogranicza. Deportowani do pracy przymusowej w ZSRS z terenu Górnego Śląska w 1945 r. i ich repatriacja*, [w:] *Losy Polaków na Wschodzie XIX–XX w. Repatriacje, przesiedlenia i osadnictwo*, red. J. Kita, W. Marciniak, Łódź 2020, s. 149–173.

NOTKA O AUTORZE

Dr Wojciech Marciniak – pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego (UŁ), kierownik Archiwum Sybiraków UŁ, członek Centrum Studiów Migracyjnych UŁ i Polsko-Kazachstańskiej Komisji Historycznej.

Zainteresowania naukowe: dzieje obywateli polskich na Wschodzie po 17 września 1939 r., procesy przesiedleń i repatriacji ludności polskiej z ZSRR po 1944 r., historia Związku Patriotów Polskich w ZSRR i polskiej dyplomacji po II wojnie światowej.

wojciech.marciniak@uni.lodz.pl